

„ITT A KOSÁR MI VAN BENNE?” – A NÉPI JÁTÉKOK RENDSZERE ÉS KOMPONENSEI

Tamásiné Dsupin Borbála (PhD)¹

Debreceni Egyetem (Magyarország)

Cite: Tamásiné Dsupin Borbála (2025). „Itt a kosár mi van benne?” – a népi játékok rendszere és komponensei. *Különleges Bánásmód Interdiszciplináris folyóirat [Special Treatment Interdisciplinary Journal]*, 11(4), 175-186. DOI <https://doi.org/10.18458/KB.2025.4.175>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

EP / EE: Ethics Permission / Etikai engedély: KB/2025/0051

Reviewers: *Public Reviewers / Nyilvános Lektorok:*

Lektorok: 1. Hovánszki Jánosné (PhD)(Magyarország)

2. Dulainé Madarász Annamária (PhD), Debreceni Egyetem (Magyarország)

Anonymous reviewers / Anonim lektorok:

3. Anonymous reviewer (PhD) / Anonim lektor (PhD)

4. Anonymous reviewer (PhD) / Anonim lektor (PhD)

Absztrakt

A népi kultúra fontos jellemzője, hogy nem passzív, befogadó jellegű, hanem aktív, teremtő és cselekvő jellegű. A ma ismert népi játékok generációkon keresztül formálódtak olyanná, amilyenek ma ismerjük őket, hiszen a gyermekek aktívan használták, alakították őket. Ahhoz, hogy a népi játékok a nevelés és a hagyományörzés szempontjából felhasználhatók legyenek, olyan rendszerezési elvet kellett találni a kutatóknak, amelynek alapján a népi játékok minden fajtája egységes rendszerbe foglalható. A felmerült rendszerezési elvek a tanulmányozott anyagok esetében többféle szempontot vizsgáltak: a szöveg-, a dallam-, a térforma-, az életkor-, a földrajzi szempontok szerinti rendezést. 1. Kerényi György a játékcselekményben találta meg a népi játékok minden fajtájának egységes rendszerbe foglalását, s a Magyar Népzene Tára I. kötetében Járdányi Pál zenei rendje után a játékcselekmény szerinti rendszerezést is közölte. 2. A Gazda Klára szerinti felosztást a Gyermekevilág Esztelneken című néprajzi monográfiában találhatjuk meg. 3. Az 1980-as évektől azonban a több mint tizenötszörösére duzzadt játéktanyag miatt újra szükségessé vált az alkalmazott elvek és a játéktrend ismételt áttekintése. Az olykor szerteágazó cselekmény helyett célszerűbb volt a játék lényegét, – „dallamag” mintájára – a játékmagot tekinteni alapnak. A Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetének kutatója, Lázár Katalin készítette el a népi játékok ma is használatos új típusrendjét. 1. Eszközös játékok; 2. Mozgásos játékok; 3. Szellemi játékok; 4. Párválasztó játékok; 5. Mondókák; 6. Kiolvasók. Énekes játékokat a mozgásos, a szellemi és a párválasztó játékok, mondókák között egyaránt találunk. Népi játékaink ismertetőjelei szerkezetükben és

¹ Tamásiné Dsupin Borbála (PhD), Debreceni Egyetem (Magyarország). E-mail: dsupinb@ped.unideb.hu ORCID <https://orcid.org/0009-0004-4409-8449>

hangkészletükben is eltérőek a felnőttek dallamainak strófaszerkezetéhez képest, „hisz a gyermekdal ott ér véget, ahol a felnőttek dalai kezdődnek.”

Kulcsszavak népi kultúra, népi játékok, népi játékok rendszerezési elvei, népi játékok

Diszciplína neveléstudomány,

Abstract

„HERE'S THE BASKET, WHAT'S IN IT?” – THE SYSTEM AND COMPONENTS OF FOLK GAMES

An important feature of folk culture is that it is not passive and receptive, but active, creative, and dynamic. The folk games we know today have been shaped over generations into what we know them as today, as children have actively used and shaped them. In order for folk games to be used for educational and traditional purposes, researchers had to find a systemization principle that would allow all types of folk games to be included in a unified system. The systematization principles that emerged examined several aspects of the studied material: classification according to text, melody, spatial form, age, and geography. 1. György Kerényi found a unified system for all types of folk games in the game plot, and in Volume I of the Hungarian Folk Music Collection, he also published a classification based on the game plot, following Pál Járdányi's musical order. 2. The classification according to Klára Gazda can be found in the ethnographic monograph entitled *Gyermekvilág Esztelneken* (The World of Children in Esztelnek). 3. However, from the 1980s onwards, due to the more than fifteenfold increase in the amount of game material, it became necessary to review the principles applied and the order of games. Instead of the sometimes rambling plot, it was more practical to consider the essence of the game, the "melody core," as the basis. Katalin Lázár, a researcher at the Hungarian Academy of Sciences' Institute of Musicology, has compiled a new classification system for folk games that is still in use today. 1. Games with props; 2. Movement games; 3. Mental games; 4. Matching games; 5. Nursery rhymes; 6. Reading games. Singing games can be found among movement games, intellectual games, matchmaking games, and nursery rhymes. Our folk games differ in structure and sound from the verse structure of adult melodies, "because children's songs end where adult songs begin."

Keywords: folk culture, folk games, principles of folk game classification, components of folk games

Discipline: educational science,

Az egyetemes gyermekjáték-kincs az egyes nemzetek népi gyermekjátékaiból tevődik össze, így tehát egy-egy ország területén belül a tájegységek sajátos viszonyai között kialakult népi játékok alkotják a nemzeti gyermekjáték-kincset. Magyarország különböző tájegységeinek mások a földrajzi adottságai, és másként érték a történelem hullámverései is. Növelte a közös vonások számát a tájegységek sűrűbb érintkezése, a jó és a balsorsok ködbe vesző közös emlékei, az ősi nemzeti szokások maradványai, de így is maradt még jó néhány kisebb-

nagyobb eltérés. Kodály Zoltán 1949. június-július 2-i naptárlapjaira ceruzával írt szövegében olvashatjuk: „Még aki személyében nem is élte át ezt a dalos gyermekkort, lehetetlen, hogy ne szemlélje elragadtatással gazdagságát. Van itt minden, régi varázsigéktől a századok folyamán felmerült dal-flóra minden rétegének nyoma, egész a legújabb korig” (Kodály, 1993, 220.). A népi kultúra fontos jellemzője, hogy nem passzív, befogadó jellegű, hanem aktív, teremtő és cselekvő jellegű. A teljes embernek mindkettőre szüksége van. A befogadó jellegű

tevékenységek mellett pedig volna helye a mára egyre inkább elsikkadó cselekvő, alkotó tevékenységformáknak is. „A különbség jelentős, ugyanis az utóbbi esetben nem mások táncát nézem, hanem én táncolok, nem mások hangszerjátékát vagy énekét hallgatom, hanem én zenélek vagy énekelek, nem mások játékát nézem, hanem én játszom.” (Lázár, 2002, 9.)

Mai világunkban nemcsak a felnőttek élete gyorsult fel, hanem gyermekeink élete is megváltozott. Még néhány évtizeddel ezelőtt is a gyermekkor megkülönböztető vonása volt a játék, ma azonban a gyermekek a felnőttekétől alig eltérő életet élnek. Pedagógiai, pszichológiai, etológiai kutatások bizonyítják, hogy az ember kiteljesedésében a játéknak egyenrangú szerepe van a tanulással és a munkával. Az emberi értékek megtanulására és megőrzésére a játék kiváló módszer, eszköz, sajátos tevékenységi forma. Nem véletlen, hogy a másra, újra, jobbításra törekvő óvodai, iskolai nevelési programok mindegyikében valamilyen formában helyet kap a játék projektként, népi játék, drámajáték, bábjáték formájában. „A játékok is feladatokat állítanak a gyerekek elé, de azokat maguk találták ki maguknak, tehát olyanok, hogy meg is tudják oldani őket. Ezen keresztül pedig kialakul önértékelésük, rájönnek, hogy miben ügyesebbek és miben kevésbé. Kiderül, hogy mi mindenre képesek, de az is, hogy nem mindig és mindenben ugyanaz a gyerek a legjobb és a legügyesebb. Mindez segíti az egészséges önbizalom kialakulását, ami nagyon fontos a személyiség fejlődésében.” (Lázár, 2002, 11.)

Mindezek mellett ma is szükségünk van a játék és az együttlét biztosította öröme, kikapcsolódásra. A játék ráadásul sokoldalúan a nevelés, oktatás, fejlesztés szolgálatába állítható, és óriási előnye minden egyéb fejlesztési programmal szemben, hogy nem didaktikus. A motivációt az örömszerzés és a kikapcsolódás jelenti, s a játszó gyermek közben észre sem veszi, hogy mennyit fejlődik a mozgása, a kez ügyessége, az éneklése, az együttműködési készsége, a viselkedési kultúrája, a kreativitása. Az

eddigiekből az is következik, hogy a játék szerepe igen sokoldalú, egyetlen összetevőjét sem emelhetjük ki a többi rovására. A játék nem arra szolgál, hogy előképzője legyen az ének vagy a tánc tanulásának, vagy a sportolásnak. Mindegyik területhez tud adni valamit, de elsősorban akkor, ha egészként kezeljük a maga teljes komplexitásában. Elégedjünk meg annyival, hogy közben éneklésük, ritmuskészségük és mozgáskultúrájuk, erejük és ügyességük is fejlődik minden gyermeknél különböző mértékben, s ez jó alapot ad a további fejlesztéshez.

A népi játékok rendszerezésének adaptációja

A ma ismert népi játékok generációkon keresztül formálódtak olyanná, amilyenek ma ismerjük őket, hiszen a gyermekek aktívan használták, tehát nyilvánvalóan alakították is őket. Egy-egy játék dallama vagy szövege az egyes vidékeken sokszor eltérő, bár a különbségek nem akkorák, mint például a népzene vagy a néptánc esetében (játékdialektusokról ezért nem beszélünk). Két szomszédos falunak vagy egy falu két utcájának játécai között is sok helyen léteznek különbségek. Érdeemes ezeket megőrizni és ügyelni arra, hogy ne ugyanaz a forma terjedjen el az egész országban, hanem minden vidéken maradjanak meg az ott kialakult változatok. Ahhoz, hogy a játékok a nevelés, a fejlesztés és a hagyományörzés szempontjából felhasználhatók legyenek, olyan rendszerezési elvet kellett találni a kutatóinknak, amelynek alapján a népi játékok minden fajtája egységes rendszerbe foglalható. A múlt században gyűjtött hatalmas játéktanyag rendszerezésére többen is kísérletet tettek. A felmerült rendszerezési elvek a tanulmányozott anyagok esetében többféle szempontot vizsgáltak:

A *szöveg* szerinti rendszerezés kezdettől fogva fontos volt a játékokban. Ez nem véletlen, hiszen az első játékgyűjtemények nagy része csak a szövegre összpontosított, mint a nemzeti önazonosság kifejezőjére. Az összegyűlt szövegek főként nyelvészeti folyóiratokban (pl. a Magyar Nyelvőrben) és népköltési gyűjteményekben jelentek meg, a

dallamra, játékmódra történő utalás nélkül. A MTA Zenetudományi Intézet Archívumában azonban jelentős mennyiségű olyan játékadat is van, amelynek nincsen szövege.

A *dallam* szerinti rendszerezés elve is egyértelműnek tűnt, annál is inkább, mivel a játékok dallamai lényegesen különböznek strófikus népzeneinktől. Járdányi Pál a Magyar Népzene Tára I. kötetében dallam szerinti csoportosításban adta közre a játékokat. A teljes játéktanyag rendszerezésére azonban a dallamok még kevésbé alkalmasak, mint a szövegek, hiszen amelyik játéknak nincsen szövege, annak dallama sem lehet, amelyiknek pedig van szövege, annak nincs mindig dallama.

Az énekes-táncos játékok *térforma* szerinti csoportosításával Igaz Mária foglalkozott (1980). Térformája még kevesebb játéknak van, mint szövege és dallama, ezt jelzi a játéktagnak a címben is történt szűkítése. A munka kifejezetten csak a játékok egy csoportját vizsgálta, tudva, hogy a teljes játéktanyag csoportosítására ez a szempont nem alkalmas.

Felmerült az *életkor* szerinti csoportosítás igénye is. A pedagógusnak ugyanis fontos tudnia, hogy melyik játék való kisebbeknek, melyik nagyobbaknak. Az életkor szerinti csoportosítás tehát ilyen célra nagyon hasznos volna, s a múlt század egyik legfontosabb kiadványában, Kiss Áron könyvében (1891) találkozunk is ilyen törekvéssel. Az életkor szerinti rendszerezésnek azonban komoly akadályai vannak, mert viszonylag kevés adat van arról, hány évesek játszották az egyes játékokat. Azonkívül az életkor nem eléggé objektív és körül határolható kategória ahhoz, hogy rendszerezés alapjául szolgáljon.

A tanítás szempontjából szintén fontos lehetne a *földrajzi szempont*, hogy melyik játék hol, melyik régióban ismert. A hozzá nem értők számára az egyes vidékek játékváltozatai között nincsenek nagy különbségek, azonban két szomszédos falu népdalai vagy játécai is határozott változatosságokat mutatnak a szakember számára. Azonban az a cél,

hogy a játékoknak a sokszínűsége, változatossága a lehető legnagyobb mértékben megmaradjon. E tényezőket figyelembe véve látható, hogy a földrajzi szempont is alkalmatlan, hogy a rendszerezés és kutatás alapja legyen. (Lázár, 2002)

A Magyar Népzene Tára első kötete elsőként foglalta össze népi játékaink és mondókáink dallamait Járdányi Pál (zeneszerző, zenepedagógus, népzene-kutató) rendszerezésében, az egyes dallamokra leginkább jellemző „*dallamagok*”, azaz jellegzetes dallamfordulatok szerint. Népi játékainknak szerkezetükben és hangkészletükben is eltérő ismertetőjelei vannak, mint a felnőttek dallamainak strófaszerkezete, „hisz a gyermekdal ott ér véget, ahol a felnőttek dalai kezdődnek.” (Hovánszki, 2008, 113.) Énekes játékokat a mozgásos, a szellemi és a párvalasztó játékok között egyaránt találunk.

Kerényi György (magyar zenészerző, népzene-kutató, tanár) a *játékcselkményben* találta meg a népi játékok minden fajtájának egységes rendszerbe foglalását, s a *Magyar Népzene Tára I.* kötetében *Járdányi Pál* zenei rendje után a *játékcselkmény* szerinti rendszerezést is közölte (1.táblázat. Lásd: Függelék).

A *Gazda Klára* (erdélyi magyar muzeológus, néprajzkutató, egyetemi oktató) szerinti játékfelosztást a *Gyermekvilág Esztelneken* című néprajzi monográfiában találhatjuk meg (Gazda, 1980, 494-496.). Ezek a következők: 1. Dajkarímek, mondókák, dalocskák a) Felnőttek játécai ölbeli gyermekekkel; b) Kicsi gyermekek egyszemélyes mondókái; c) Társas gyermekmondókák. 2. Egyszerű játékok. 3. Játékszerek. 4. Énekes-táncos játékok. 5. Mozdásos vagy testedző játékok. 6. Értelemfejlesztő és szórakoztató játékok. 7. Ünnepi szokások költészete.

Az 1980-as évektől azonban a több mint tizenöt-szörösére duzzadt játéktanyag miatt újra szükségessé vált az alkalmazott elvek és a játéktrend ismételt áttekintése. Az olykor szerteágazó cselkmény helyett célszerűbb volt a játék lényegét, – „Dallamag” mintájára – a *játékmagot* tekinteni alapnak.

A népi kultúra minden része, így tehát a játék is változatokban él. Ez azt jelenti, hogy ahogyan minden népdalnak, úgy minden játéknak is van egy „tipikus” formája és több-kevesebb változata. A típusrendszer alapegysége, ennek megfelelően egyetlen játékforma változatait foglalja magába. A típusrendnek az alapfajtái: az eszközös, a mozgásos, a szellemi és a párválasztó játékok. A *játékmag*, mint fő rendszerezési elv mellett, kisebb-nagyobb jelentőséggel szerepel a szöveg, dallam, életkor, térforma és földrajzi szempont szerinti csoportosítás is. (Lázár, 2002)

A Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézetének kutatója, Lázár Katalin készítette el a játékok új típusrendjét (2.táblázat):

2. táblázat. A népi játékok új típusrendje Lázár Katalin alapján. Forrás: Lázár, 1990, 544-648.

Eszközös játékok	- Tárgykészítő - Eszközös ügyességi - Sport jellegű
Mozgásos játékok	- Ölbéli játékok - Ügyességi és erőjátékok - Fogócskák - Vonulások
Szellemi játékok	- Szellemi-ügyességi - Beugratások - Kitalálás - Rejtő-kereső - e) Tiltó
Párválasztó játékok	- Párválasztó körjátékok - Leánykérő játékok - Párválasztó társas játékok
Mondókák	- Természet - Növény - Állat - Egyéb hangutánzók - Csúfolók - Bölcső-dalok
Kiolvasók, Kiszámolók	

Több érv is szólt Lázár Katalin rendszerének applikálása mellett. Egyrészt tovább fejlesztette Kerényi György játékrendjét, másrészt pedig az általa létrehozott csoportosítás nyitott, új típusokkal, játékfajtákkal bővíthető. E kritériumok szerint rendezték a Zenetudományi Intézet közel 30000 adatból álló játékgyűjteményét.

Eszközös játékok

Magától értetődő az eszközös játékokhoz tartozó *tárgykészítő játékok* funkciója a játék tanításban. Készíthetünk nád vagy fűzfa sípot, nemezlabdát, rongybabát, tojás- vagy famadarat, kereplőt, dobót, ritmuspálcát, stb. Egyértelmű az ebből származó érzelmi haszon, hiszen a gyerekek szeretik azt, amit csinálnak, használják, játszanak vele, és a későbbiekben is szívesen alkotnak ilyesmit. A gyermekek megtanulják felismerni a játékkészítés során, hogy melyik anyag mire alkalmas, megtanulnak bánni a fával, az agyaggal, a gipszszel, az üres tojáshéjjal, stb.

A mozgásfejlesztés alkalmain például az eszközös ügyességi és a sportjellegű játékokat alkalmazhatjuk, gyakorolhatjuk. A mozgáskészlet színesíthető az eszközös játékok közül a kidobós labdajátékokkal (nemzetes, kanászos métajáték). A legismertebbek és legnépszerűbbek közé tartozik a sport jellegű népi játékok alapformái közül a *bigézés* (dőlészás, *pillincskázás*), a *csülkőzés*, a *kanászos*, a *görcölés*, a *tekészés* és a *metázás* (Hajdu, 1980) E népi játékunk a görög-római eredetű métajátékból származik. Eszközük egy ütőfa és egy labda, ezért gyakran labdajátékként emlegetik. A falu népe megőrizte és alakította, s így nagyon sok „kapós” és „kifutós” változata született és öröklődött tovább. E történelmi játék tovább élt a népi játékokban.

Az egymással való együttműködést tanulják meg a gyermekek az eszközös játékokban, melynek egy része csapatjáték. Ehhez az szükséges, hogy egyszerre tudjanak figyelni a közösség más tagjaira, a másik csapatra és az eszközre is. Ugyanígy a megosztott figyelmet fejleszti, ha pl. egy egyszerű

elkapós játékot (pl. „Földre teríts”) két labdával játszanak.

Az eszközös ügyességi játékok nagyban fejlesztik a nagymozgásokat, az egyensúlyérzéklet, a finommotorikát, a szem-kéz, szem-láb koordinációt. A motoros képességek közül a kondicionális mozgékonytságot (erő, gyorsaság, állóképesség), a testi képességek közül pedig az ügyességet, gyorsaságot, rugalmasságot. Egyes fajtái alkalmasak a metrum és ritmusérzék fejlesztésére is. (Wirkerné, 2008)

Mozgásos játékok

A mozgásos játékokban az elsődleges szempont, hogy valamilyen mozdulatot, mozgásformát a gyermekek el tudnak-e végezni (mozgáskoordináció életkor szerinti fejlettsége). Négy típuscsoportba foglaljuk e játékokat: 1) az ölbéli gyermek játéka, 2) a mozgásos ügyességi és erőjátékok, 3) a fogócskák és 4) a vonulások.

A mozgásos játékok egy részében a játékmag, a központi eleme valamely mozdulat, mozgás elvégzéséhez szükséges ügyesség vagy erő, gyakran mindkettő egyszerre. Mindegyikre érvényes azonban, hogy a mozgás a fő funkciója, és a mozgásos játékok tömbjébe tartozó többi típuscsoportba nem illenek bele.

A 3 éves gyermek számára még nagyon fontos a testközelség, s ez az érzés legjobban az *ölbéli játékokkal* oldható fel, hiszen ennél a korosztálynál az új közegbe való kerülés feszültséget, szorongást válthat ki. „A gyermek figyelmét könnyen elterelhetjük egy-egy rövid dalocskával, mondókával, ölünkbe ültetve, különböző testrészeit megérintve megteremthetjük a számára oly fontos testi kontaktust (hintázás, tapsolás, ringás, ugrálás stb.).” (Wirkerné, 2008) Így a gyermekek megismerkednek testrészeikkel, fejlődik egyensúlyérzékük, térlátásuk, szem-kéz koordinációjuk.

Az *ügyességi és erőjátékok* egy része erőt, más részük ügyességet igényel a gyermekektől a mozgás közben. Az ügyesség a lényeg pl. a guggolós játékokban (Ég a gyertya ég..., Mít játsszunk

lányok...), amelyekben úgy kell leguggolni és fölállni, hogy közben nem esik el a gyermek. Nyilvánvaló, hogy a kisebbek játékaról van szó, négyévesek már szívesen játsszák az ilyen játékokat. A kifordulós játékokban (Lánc, lánc eszterlánc..., Kiskacsa fürdik..., stb.) a körből kifordulva is kell tudni járni, ez is a kisebbek, 4-5 évesek kedvelt játéka.

Mozgásfejlesztésként nemcsak a sötörés vagy a bakugrás alkalmazhatók kiválóan, hanem ugyanígy felhasználható a fürgeség és az erő fejlesztésére pl. az „Adj király katonát!...” játék is. A szép mozgás kialakításában a *vonulós játékokat* és a mozgásigény levezetésére alkalmas *fogócskákat* is ki lehet használni. E játékok hathatósan elősegítik a kondicionális mozgékonytságot, a nagymozgásokat, a szem-kéz, szem-láb koordinációt, a laterálisitást, az egyensúlyérzék fejlődését. 4-5 éves kortól a gyermekek legkedveltebb játéka közé tartoznak.

Szellemi játékok

A szellemi játékok talán a legsokoldalúbban felhasználható játékcsoport. A néphagyományban is az a szerepe, hogy a gyermekek gondolkodását, szellemi képességeit fejlessze. A beszédfejlesztés eszközei lehetnek a nyelvtörők, a memóriafejlesztést segítik a hosszú láncversek. Az a gyermek, aki hozzászokott, hogy a mondókák széles választékát hamar megjegyezze, verseket is könnyebben fog tanulni. Konkrét ismereteket is lehet tanítani a szellemi játékok segítségével: pl. a számok sorrendjét (pl. Egy, megérett a meggy..., Szervusz, tíz...) vagy a hét napjait (pl. Hétfő hetibe...). Szókincsfejlesztésre is alkalmas pl. a Mít visz a kis hajó.... Játzásához a gyermekeknek tisztában kell lenniük azzal, hogy melyik hanggal kezdődik és melyikkel végződik a szó. Ez nem magától értetődő, amelyet a dyslexiás gyermekek szülei és a tanárai tudják.

Az önfegyelem fejlesztésére alkalmasak a *tiltó játékok*, melynek lényege, hogy nem szabad nevetni (Mély kútba tekintek...), pislogni (farkasszemné-

zés), megmozdulni (szobrosdi), megszólalni (csend-király) stb.

Öt típust különböztetünk meg: 1) a *szellemi ügyességi* játékok, 2) a *bengratások*, 3) a *kitalálás*, 4) a *rejtőkereső* és 5) a *tiltó* játékok.

Párválasztó játékok

A térformák tekintetében nagyon gazdag csoportot alkotnak a párválasztó játékok. Elsődlegesen az egymás iránti szimpátián, az érzelmi és a baráti kapcsolatokon alapulnak, a vonzódások fiúk és lányok között, ebben az életkorban még nem játszanak döntő szerepet. Óvodás korban a párválasztó játékokba sokszor a fiúk is szívesen beállnak. Az 5-6 éves gyermekek a térben már jól tudnak tájékozódni, s a különböző mozgásrajzolatokat nagy örömmel játsszák. Ebbe a típuscsoportba azok a játékok tartoznak, melyeknél a gyermekeknek kört kell alakítaniuk. A körforma alakítása, megtartása, a kézfogással történő elmozdulás valamelyik irányba esztétikus mozgással nehézséget okoz. Ezért eleinte körformában állnak, énekelnek, mondókáznak. Majd ezek után következhet a járás kézfogással, melyben a tenyerek összekapcsolódása az eggyé válás szimbóluma. A kézfogás segíti az azonos ritmusú mozgást, valamint fegyelmet, ügyességet, odafigyelést kíván a gyermekektől.

- *kífordulás körjáték*: Lánc, lánc, eszterlánc... (Lázár, 2008)
- *guggolás körjáték*: Gyertek lányok játszani... (Lázár, 2008)
- *párcserélő körjáték*: Zöld paradicsom... (Forrai, 2016)
- *leánykérő játék*: Most viszik, most viszik Iborkáné lányát... (Barsi, 2001)
- *vonulós játék*: Hej, a sályi piacon... (Barsi, 2001)
- *kanyargó sor*: Süssünk, süssünk valamit... (Forrai, 2016)

A körjátékoknál a gyermekek állhatnak, mozoghatnak; mozgó körrel ellentétesen játszhatnak;

szűkíthetik, tágíthatják a kört; labirintusjátékot játszhatnak; két körben is mozoghatnak ellentétes irányban. E mozgásformák gyakorlása segíti a téri tájékozódást, a szem-kéz, szem-láb koordinációt, az egyensúlyérzék (szembekötősdí), a nagymozgások, a jobb-bal fogalom (kendős, tőrös játék), a laterálítás, a testtudat kialakulását, fejlődését.

Mondókák

„Ha a népköltési műfajokat megszemélyesítenők, akkor a gyermekmondóka valamilyen kis Hamupőke volna" (Faragó-Fábián, 1982, 5.) A népi mondókák háttérhelyzetét igen szemléletesen illusztrálja a fenti idézet, hisz a szakirodalom sokáig nem is kezelte önálló műfajként. A népköltészeti gyűjteményekben általában a gyermekjátékok közé vegyítve jelentek meg.

A hangfelvételekkel egybekötött gyűjtőutak hozzájárultak ahhoz, hogy az összegyűjtött mondókák bővebb forrásanyagot kínáljanak, egyre világosabbá váljanak a műfaji sajátosságaik és elhatárolódjon minden más népköltési műfajtól. Ez a jelentős mennyiségi fejlődés minőségi változást is jelentett. Eredményként pedig elkönnyvelhető, hogy a mondóka önálló műfaj lett.

A mondóka meghatározása a Magyar Néprajzi Lexikonban: „A gyermekek körében használatos, erősen ritmikus, dallamos hanglejtésű vagy sokszor énekelt versike.” (Lajos, 1980, 641.)

Az archaikus költészeti megnyilvánulásokra jellemző, hogy bennük a szöveg, ritmus, dallam és mozdulat együttesen jelentkezik. Tehát „*komplex műfajról*” van szó, s a felsorolt komponensek mindegyike fontos szerepet játszik. A népi játékok cselekményével szemben a mondókáknak meghatározott *funkciójuk* van. Egy-egy alkalomhoz kapcsolódnak, egy-egy bizonyos célra irányulnak, s mindegyik funkcióhoz egy vagy több jellegzetes mozdulat tartozik. (fecskeköszöntők közbeni arcdörzsölés, héja, kánya elhessegetése, stb.) Mondókáink régi idők varázsekeiből, igézéseiből, ráolvasásaiból őriznek archaikus elemeket (pl. a síppal-dobbal

gyógyított gólya, esőkérő, termékenység-biztosító mondókák, hajnövesztő, szeplőhányó mondókák, stb.) A szöveg-ritmus-dallam-mozdulat együttesen jelen van mindegyikben. Ugyanezt a négyes egységet figyelhetjük meg a *dajkarímek*ben is, melyeket ölbeli gyermekeknek felnőttek, vagy nagyobb gyermekek egy meghatározott céllal mondanak (altatás, gyógyítás, stb.). Ezekben a szövegekben a mondókák funkciója csak áttételes formában jelentkezik. (Szapu, 1996)

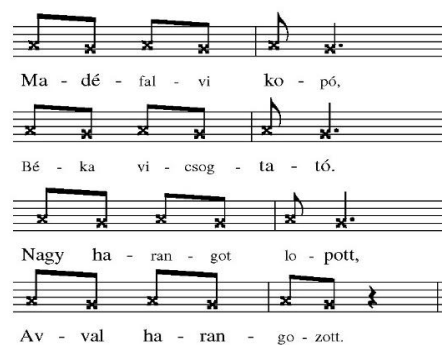
A gyermekkor költészetének egyik jellegzetes vonását jelentik a *csúfolók*, amelyek a bizonyos fokú gátlástalanság, szókimondás következtében alakultak ki. A társadalmi környezettel való ismerkedés, különösen az ember- és foglalkozástípusokkal, a csúfolókon keresztül történt. Még a legújabb gyűjteményekben is külön fejezetben szerepelnek a csúfolók, gúnyolók, s így nem lehet szétválasztani, hogy közülük mi tartozik a felnőtt-, s mi a gyermekfolklór körébe. A nemzetiség-, nép-, mesteriség-, foglalkozáscsúfolók kifigurázzák például a nyelvi idegenséget, mint pl. a cigánycsúfolók, vagy az előítéletek táplálta tulajdonságokat, életmódot, mint a nemzetiségcúfolók, vagy a közösségi ítéletet megfogalmazó, esetleg csupán bosszantani akaró foglalkozáscsúfolók.

Falucsúfolók, utcacsúfolók is éltek a gyermekek körében, sőt valláscsúfolók is. Egymás külső és belső tulajdonságait különösen éles szemmel figyelték. Rengeteg változata ismert a névcúfolóknak, melyek gyakran durvák is lehetnek.

A mondókákat a régebbi szakirodalmak csak szöveggel közölték és rígmus, vers, versike elnevezéssel illeték. Ezért a köztudatban úgy élt, hogy a mondókának csak szövege van, annak ellenére, hogy Kodály Zoltán már a Magyar Népzene Tára I. kötetének előszavában (1951) a következőkre hívta fel a figyelmet: „Van okunk hinni, (...) hogy a dallamtalanul közölt mondókák nagy része dallammal járt, akkor is, ha a közlő szerint csak mondják (népünk az éneket is mondja).” A későbbi hangfelvételek már bizonyítják, hogy a gyermek-

mondókákat az ének és beszéd határán álló, a két-fajta előadásmódot gyakran vegyítő vagy váltogató sajátos hanglejtés jellemzi, amit a következőképpen lehet értelmezni. *Deklamáló hanglejtésnek* nevezhetjük a mondókák előadásában azokat az eseteket, amelyekben a beszédszerűség dominál: igazi zenei hangról nincs szó, hanem beszéd dal-lamról, amelyet kottafejek helyett kis x-ekkel jelöltek, a ritmus feltüntetésével, kottavonalakon az irányt és a körülbelüli távolságot jelezve. (Borsai, 1980)

1.kép. Példa a deklamáló hanglejtésre. Forrás. Borsai, 1980.

Gyakori jelenség azonban, hogy a mondóka előadása végig megmarad dallamosnak. „Mondóka-dallamaink leggyakoribb, s országszerte bárhol előforduló motívumai a fölhajló nagy szekund és a lehajló kisterc hangkészletéből formálódnak” (Borsai, 1980, 568.) Gyakran egészülnek ki //m-r-d// vagy //s-f-m-r-d// záró motívumokkal.

Mondókáinknak a sajátos hanglejtés mellett a *ritmus* is domináns komponense. Egy-egy ritmus-egység kétszer kétnegyedes ütemből áll, amit ritmusmotívumnak nevezünk. A ritmusmotívumonkénti négyes lüktetés alatt egy verssor hangzik el a mondókából. A ritmusmotívumok száma nincs meghatározva egy mondókán belül, addig tart, ameddig a gyermeknek van mondanivalója. Minden egyes lüktetése hangsúlyos, amit mozdulatokkal fejeznek ki a gyermekek. A mondókák tempója

általában percenként 108-125 között mozog. A ritmus mozgáshoz kötöttsége nyilvánvaló, egyetlen alapképletre redukálható: az ütempárra, amely 4 lüktetésből, a súlyos és súlytalan viszonyt képviselő két-két lépés egymásutánjából áll. Az alapképlet ismételtetésével, a negyed hangok nyolcadokra való felbontásával, variálásával hihetetlen ritmusgazdaságot kap a gyermekek dallamkincse. (László és Bakk, 1970).

Természetesen a műfaji sajátosságokon túl azt is meg kell említeni, hogy a gyermekmondókák a gyermekek nélkül, a gyermekkor világán kívül nem élnek. A magyar folklórban az utóbbi évtizedek gyűjtő és rendszerező munkája nagy segítséget jelentett az alkalmazó szülők és pedagógusok számára, hogy a kis „Hamupipőke” rangosabb funkciót vívjon ki maga számára. „...nélkülük az emberiség folklórja, ha nem is a legnagyobb, de bizonytalannal egyik legbűbájosabb részével színtelenebb, s szegényebb lenne.” (Faragó és Fábíán, 1982, 5.)

Kiolvasók

A kiolvasó mondókák azonban önálló műfajt képviselnek, amely bizonyos játékok főszereplőinek a kiválasztására szolgál (hunyo, kergető, kör közepén álló stb.). A sors útján való döntés ősi szokásának a továbbélése ez minden nép gyermekeinél. Sajátos előadásmódja a kiolvasó mozdulatnak megfelelő, a szöveg értelmétől és a szó természetes hangsúlyától független, „negyedértékenként egyenletesen lüktető hangsúlyozás”. (Borsai, 1984, 50.) Ez a hangsúlyozás *dallamos hanglejtéssel* történik, mely egy tengelyhang körüli lépegetést jelent, egy vagy több alsó vagy felső hangközzel. Egyik leggyakoribb váltó hangköz az alsó nagy szekund, amely időnként összeszűkül kis szekunddá. A dallamos hanglejtés gyakran vált át deklamációba és fordítva. Zárásként gyakori az alsó nagyszekundra ereszkedés, vagy egy felkiáltás. Kodály Zoltán több gyermekkori művében is találhatunk kiolvasó szövegeket: „Egyetem-begyetem”; „Isten kovácsa”; „Madarak voltunk”.

Konklúzió

A játékoság, a játszadozás és minden olyan szó (alakítás, játék, produkció, szereplés, gyermekjáték, játékszer, játszadozás, játszás, stb.), amely evvel a fogalommal rokonságban áll, tömören kifejezhető. Igen eltérő, sokrétű tevékenységet feltételez, amelynek azonban mindnek közös gyökere van. Olyan egyéni tevékenységi forma, amely végső soron a pszichikus funkciók összehangolását szolgálja (az eredményességre törekvés kényszere nélkül), s az egyik legfontosabb örömforrás a gyermek számára. A játék tehát nem csak egy önálló tevékenységi forma, hanem mindegyik a nevelő-fejlesztő tevékenység része. Ebből is kitűnik, hogy a játékot a felnőttek a legtöbb esetben a gyermeki lét nagyon fontos megnyilvánulásának gondolják, ugyanakkor a felnőtt kort elérve kissé megmosolyogni valónak tartják, s a „nagykorúság” viselése mellett elnéző, megbocsátó pillantással szemlélik. Pedig a játék, a játékoság olyan fontos eleme az emberi létnek, hogy a fejlődés során az eltérő játékosági formák adnak olyan felkészítést az elkövetkezendő élethelyzetek megoldására, amelyek kikerülhetetlenek és mindenképpen megoldást csikarnak ki belőlünk. A megoldások helyessége pedig nagyban függ a kialakult készségektől, sztereotip vagy eltérő lehetőségeket kínálva a válaszra. Például, mint az élhetőség, a jólét helyett a jól lét, illetve a maradandó pozitív életminőség kialakításának igénye, amely nem nélkülözhető egyik társadalmi viszonylatban sem (Tamásiné, 2010).

A pedagógia a gyermeki játékot a következőképpen foglalja össze: „A kisgyerek a külvilágból és a saját belső világából származó tagolatlan benyomásait játékcselekvéseivel tagolja. A gyermeki játék kiemelt jelentőségű tájékozódó tevékenység, a gyermek legfontosabb tevékenységrendszere, fejlődésének kulcsa.” (Pedagógiai Lexikon II. 1997, 136.)

A hétköznapi szóhasználatban a gyermekek szórakozásképpen végzett szabad tevékenysége a játék, valamint a tanulás első megjelenési formája. Lényege a valóságnak a tükrözése. A játékban nem

teljesítményre törekszik a gyermek, hanem maga a tevékenység folyamata köti le az érdeklődését. Számára ez valóság, mégpedig sokkal érdekesebb valóság, mint az, amely őt körül veszi. A gyermek a játékban él, s ennek az életnek a nyomai mélyebben megmaradnak benne, mint a valóságos életé. Alkalmat ad nemcsak az új készségek, szokások, erkölcsi tulajdonságok elsajátítására, hanem kapcsolatok kialakítására is. A gyermek számára örömforrás, felegyelmező erővel bír, növeli a közösségi érzést, fokozza az alkalmazkodó készséget, és háttérbe szorítja az önzést és az egoizmust. Mindezeket tudva a népi játékok léte és a nevelésben kiemelt szerepe az emberi fejlődésben nem lehet kérdéses senki számára.

Irodalom

- Bartók B., & Kodály Z. (1957) (Szerk.). *A Magyar Népzene Tára I.* (1957) Gyermekjátékok. Sajtó a.r.: Kerényi György. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Barsi E. (2001). *Daloló Bükkalja*. Hazánk Kiadó, Győr.
- Barsi E. (2006). *Kisalföldi gyermekjáték-dalok és mondókák*. Magyar Kultúra Kiadó, Győr.
- Borsai I. (1980). A magyar népi gyermekmondóka műfaji sajátosságai. *Népi kultúra – Népi Társadalom* XI. XII. Budapest.
- Borsai I. (1984). Népi gyermekjátékok, mondókák. In Dobszay L. (szerk.). *A magyar dal könyve*. Zeneműkiadó, Budapest.
- Borsai I., Hajdu Gy., & Igaz M. (1980). Magyar népi gyermekjátékok. *Ének-zene szakiskolai füzetek* 2. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Faragó J., & Fábrián I. (1982). *Bihari gyermekmondókák*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Forrai K. (2016). *Ének az óvodában*. Móra Könyvkiadó, Budapest.
- Gazda K. (1980). *Gyermekvilág Esztelneken*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Igaz M. (1980): Énekes-táncos gyermekjátékaink szövege, cselekménye, térformája és mozgása. In *Magyar népi gyermekjátékok*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Kiss Á. (2000): *Magyar Gyermekjáték-gyűjtemény*. Holnap Kiadó Kft. Budapest.
- Kodály Z. (1951). Előszó. In *A Magyar Népzene Tára I.* Gyermekjátékok. Budapest. IX-XXX.
- Kodály Z. (1993). *Magyar zene, magyar nyelv, magyar vers*. Vargyas L. (Szerk.). Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.
- Lajos Á. (1980). Méta. In *Magyar néprajzi lexikon*. III. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- László-Bakk A. (1970). Zenész az Egyedem – begyedem akcióról. *Korunk* XXIX. 11.sz.
- Lázár K. (1990). Népi játék. Játéktípusok. A játékok rendje. In *Magyar Néprajz VI.* Corvina Kiadó, Budapest.
- Lázár K. (2002). *Gyertek, gyertek játszani. I. A népi játékok elmélete. Játékközlés: Erdély, Moldova*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- Lázár K. (2002). *Mit játszottok, mátkák. A népi játékok rendszere és tanítása*. Kaposvári Egyetem Csokonai Vitéz Mihály Pedagógiai Főiskolai Kar, Kaposvár.
- Lázár K. (2008). *Gyertek, gyertek játszani. IV. Játékközlés: Alföld*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- Szapu M. (1996). *Gyermekjátékok*. Válogatás Együd Árpád néprajzi gyűjtéseiből 3. Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, Kaposvár.
- Tamásiné Dsupin B. (2010). *A népi játékok és a mozgás relációja, és funkciója a 3-7 éves gyermekek személyiségfejlődésében. The relation and function of folk games and movement in the 3 to 7 year-old children's personality development*. University of Jyväskylä
- Wirkerné Vasvári É. (2008): Az óvodás korú gyermekek mozgásfejlesztése magyar népi játékokkal. In Sándor I. (szerk.). *Játék – mozgás – tánc*. Hagyományok Háza, Budapest.

Függelék

1. táblázat. A népi játékok játékcselekmény szerinti felosztása Kerényi György alapján. Forrás: Magyar Népzene Tára, 1957, 705-706.

A NÉPI JÁTÉKOK JÁTÉKCSELEKMÉNY SZERINTI FELOSZTÁSA ÉS FŐBB TÍPUSAI		
I. Egy-két gyermek A játszás kezdeti. Kiepülő közösség.	A) Egyszemélyes dalok	1. Időjárás 2. Állatvilág 3. Csúfolók (Embervilág) 4. Különböző alkalomkor 5. Növényvilág.
	B) Egyik játék a másikkal	1. Csak szóval 2. Az egyik kezdő mozdulatával 3. A másik is mozdul 4. Ketten egyformán 5. Ketten egy harmadikkal
Ii. Egyik a másik helyébe Mikrokozmosz	A) Szerepjátszó és váltó játékok	1. Sima váltás 2. Kendős játék. Túrós játék. 3. Fogócska 4. „Özvegycácsa” 5. Szembekötősdí 6. Gyűrűsdí 7. Különféle szerepcsere
	B) Párcserélő játékok. (Párnatánc)	1. Párcserélő, kendővel, tánc nélkül 2. Páros tánc cserélődő táncosokkal 3. Páros tánc, három szereplővel 4. Kivételes mozdulatok, táncok 5. Sors-kijelölte pár 6. Párválasztás, csere nélkül.
	C) Versengő váltás	1. Az ügyesebb játészó felváltja a B-t 2. Akiéket sikerül B-t elnyernie 3. Valaki leváltja a B-t.
Iii. Egyik a másik mellé Fogyó-gyárapodó játékok. Átalakuló társadalom	A) Kiolvasók kifordulók	1. Különféle kiolvasók 2. Ki- és beforduló játék 3. „Hull a borsó!”
	B) Leánykérő játékok	1. Várkör-járási 2. Sor-játékok
	C) Hidasjátékok és rokonaik	1. Hídepítés. 2. Aranyalma, aranykörte 3. Pám, pám, paripám 4. Virágneves 5. Záró-játékok
	D) Ludasjátékok és rokonaik	1. Libásdi. Vászón-teregetés 2. Tyúkozás. Érik a dinnye 3. Gyárapodó fogócska 4. Igazi (gyárapodó) bújóciska
	E) A nevettető-motívum	
	F) Zálogosok, Zálogot ad	1. Aki elmosolyodik 2. Aki elkésik 3. Aki valami egyébben hibázott 4. Zálogolás más játék keretében
	G) Zálog-kiváltás	

IV. Egyik a másik mellett A felnőttek világának határán	A) Sokféle vonulás	1. Az átbújó sor 2. Páros vonulás 3. Kanyargó járás három lány körül 4. Rétes 5. Láncjáték 6. Függelék
	B) Táncok	1. Forgó kör 2. Páros táncok 3. Körök, oszlopok játéka 4. Fogó-gyapodó táncok
	C) Alakoskodások	1. Egy főszereplővel
V. Kapcsolódó és átalakuló játékok	A) Kapcsolódó játékok	1. Szerepváltóhoz társulók 2. Kiolvasóval kezdődők 3. Kifordulók zárójátékkal 4. Várkörjáráshoz csatlakozók 5. Fogó-gyapodó játékkal kezdődők 6. Egyéb kapcsolódók
	B) Játékok a szokásostól eltérő befejezéssel	1. Átalakult várkörjárók 2. Átalakult hidasjáték-félék 3. Átalakult ludasjátékok és rokonaik
VI. Kérdéses (szűkszavúan lejegyzett) és különleges játékok VII. Felnőtt játéka ölbeli gyermekkel	A) Hintázók, lovagoltatók	
	B) Círóka, maróka-félék	1. Mutogatók, csipkedők, tapsoltatók 2. Csiklandozók.
	C) Függelék. Altatók, stb.	